

IMPOSIBILITATEA ÎNTOARCERII ȘI TRASEUL LAICIZĂRII

- Discurs teoretic despre o temă impusă Bucureștilor: Catedrala Neamului -

Dr. Ariadna Zeck

Bizanțul a gândit Biserica drept o mare și întreită icoană. În spațiul sacru – în care tipul de biserică în cruce greacă înscrisă și cupolă, dobândește preponderență absolută, trupul de taină al Lui Isus luând chipul crucii – imaginile se vor adapta rostului ritului liturgic, ele integrându-se în ansamblul mistagogiei ortodoxe, contribuind, în acest fel, la împlinirea liturghiei. Imaginile deci, s-au modelat pe de o parte pe tiparul planimetric al bisericii, pe de altă parte evocând chipul Logos-ului întrupat: „... întreaga slujbă este ca o icoană care ar înfățișa un singur trup al lucrării Mântuitorului în lume, făcând să se perinde privirilor noastre toate întâmplările ei, de la început, până la sfârșit, după rânduiala și urmarea lor firească”, consideră Nicolae Cabasilas.

Dar dacă imaginile au fost rânduite în conformitate cu planimetria și liturghia, condiționându-se reciproc, înseamnă că procesul de remodelare a acestora, survenit în cursul sec. al XIX-lea românesc, s-a datorat pe de o parte predicilor, pe de alta liturghiei, schimbate substanțial datorită unor mutații grave apărute în însăși structura și mentalitatea societății. Aceste mutații vor determina, nu în ultimul rând, puternica influențată a arhitecturii civile de tip occidental asupra celei religioase de factură bizantină, semnificațiile profunde ale spațiului eclezial fiind în parte anulate. Faptul că epoca modernă pierde înțelegerea pentru formula/formele bizantine până într-atât încât înșiși prelații timpului nu descifrează în lipsa de respect pentru vechea ordine o încălcare a tradiției, atrași desigur de îndemânarea execuției și de spiritul diferit în care erau interpretate marile teme, este bine cunoscut. Mai puțin cunoscute sunt însă „înnoirile” survenite în viața bisericească odată cu domnia lui Alexandru Ioan Cuza, „înnoiri” ce au atras ca o consecință imediată, convertirea spiritului religios, sărăcindu-l în interiorul său existențial. În fapt, Legile lui Cuza au separat creația de creator, cultura de cult și Adevărul de morala creștină.

Primele schimbări din interiorul Bisericii Ortodoxe Române s-au anunțat prin realizarea actului Unirii Principatelor. Așa cum, până la Unire cele două Țări erau separate în planul politic, economic și administrativ, tot așa și Biserica era alcătuită din două unități canonice de sine stătătoare, cu organizare și ierarhie aparte.

În august 1860, pe când era Ministru al Cultelor Mihail Kogălniceanu, s-a făcut o reformă a seminariilor teologice, Adunarea legislativă hotărând ca seminariile să treacă sub tutela Bisericii, în „administrația și priveghea” Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Tot atunci s-a instituit și o comisie formată din delegați ai Ministerului și Mitropoliei, care a făcut propuneri de reorganizare a învățământului teologal, căruia i s-a dat o organizare unitară în cuprinsul ambelor Mitropolii. Aceste măsuri legislative au semnificat în fond, o repliere sau/și o rectificare de traseu a învățământului religios.

În cursul lunii martie 1863, s-a luat o hotărâre potrivit căreia slujbele din Bisericile Ortodoxe din România, urmau să se facă numai în limba română. Până la acea dată, mai ales în bisericile aparținătoare mănăstirilor închinatelor Locurilor Sfinte, slujbele se oficiau în limba greacă. Au fost exceptate de la această lege bisericile: Sf. Ioan cel Mare din București (pe locul căreia se ridică astăzi casa de Economii și Consemnațiuni), Sf. Arhangheli din Brăila și Donsul din Iași.

Ținând seama de teza lui Millet¹ în care acesta susține că „imaginile s-au modelat conform liturghiei”, liturghia confirmând „comunicarea intimă între rit și iconografie”, suntem îndreptățiți să avansăm ideea că această lege a contribuit esențialmente la formarea noului stil. De acum înainte, dezvoltarea picturii ca și a arhitecturii urmează cursul spre laicizare și diversificare, spre afirmarea „gustului nou” apusean, care-și face tot mai mult loc în rândurile burgheziei românești.

După lovitura de stat din 2/14 mai 1864, au fost adoptate încă trei legi care au jalonat traseul laicizării din interiorul Bisericii Ortodoxe Române. Potrivit Decretului Organic pentru Reglementarea Schimei Monahicești din 30 noiembrie 1864, pe viitor puteau fi tunși, în monahism numai cei care erau absolvenți ai „învățăturilor monahale superioare”. Dintre credincioși, mai puteau fi călugăriți bărbații de cel puțin 60 de ani și femeile de cel puțin 50 de ani. În urma adoptării acestei legiuiri, mănăstirile au rămas aproape pustii, numărul călugărilor – simpli monahi, stareți sau ierarhi – din rândul cărora au apărut altădată atâția meșteri stăpâni pe repertoriul arhitectural de tradiție bizantină, conservator și refractar față de influențele străine, a scăzut simțitor în timp și cu timpul.

A doua măsură legislativă, din 3 decembrie 1864, una problema legiferării străvechii „neatâmări”. Adevărata autocefalie a Bisericii Ortodoxe Românești obținându-se însă, abia în aprilie 1885.

Cele trei articole care au compus Legea pentru Mitropoliții și Episcopii Eparhioți au pricinuit multe discuții și frământări în rândul fețelor bisericești, deoarece de la 20 ianuarie 1865, data votării ei, numirea ierarhilor se făcea de către Domn, după o prezentare a Ministrului Cultelor, în urma deliberării Consiliului de Miniștri, iar judecarea lor – de către un tribunal civil.

Întreg acest proces de laicizare din interiorul Bisericii Ortodoxe Române este mai mult accentuat prin promulgarea Legii Organice din anul 1872. Unele din articolele legii, dădea posibilitate partidelor politice și chiar a regelui catolic în a se amesteca în treburile Bisericii, prin crearea unui Colegiu desemnat în alegerea mitropoliților și episcopilor. În componența Colegiului intrau membrii Sfântului Sinod, toți deputații și senatorii ortodocși în funcție, numărul laicilor, de cele mai multe ori nerecunoscători ai problemelor bisericești, fiind în acest fel cu mult mai mare decât cel al Sfântului Sinod. Amestecul laicatului politizat în treburile interne ale Bisericii a determinat și/sau eliminat sacralitatea.

Punctul din Constituția țării promulgată la 30 iunie 1866, în care se preciza că: „Biserica Ortodoxă este și rămâne neatârmată de orice chiriarchie străină, păstrându-și însă unitatea cu Biserica Ecumenică a Răsăritului în privința dogmelor”, ca și unul din articolele Legii Organice din 1872, au pus problema „păstrării unității dogmatice și canonice cu Biserica ecumenică”. Dacă admitem că Biserica Ortodoxă Română a rămas în privința dogmelor strâns legată de Biserica ecumenică, firească ar fi fost să se fi păstrat și normele iconografice instituționalizate prin actele celui de al VII-lea Conciliu Ecumenic de la Niceea (787) „Nu pictorii sunt cei care inventă imaginile, ci Biserica Universală, care le-a instituit în mod deliberat și le-a transmis. Sunt ei, părinții spirituali cei care le-au conceput și le-au transmis, nu pictorul; pictorului îi aparține doar arta, ordonarea vizibilă este opera Sfinților Părinți”. Însă ele au fost aproape uitate. Și cu asta cu atât mai mult miră, cu cât la fel de firească ar fi fost ca Erminiile să ajute în continuare la conservarea tradiției iconografice, amenințată în puritatea ei doctrinală de Occident. Ansamblul imagistic garanta atât puritatea formei, cât și păstrarea tehnicii „pravoslavnice”, care urmărită cu fidelitate, ducea la rezultate integrabile tradiției bizantine. Numai

¹ Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile, aux XIV, XV et XVIème siècle d'après les monuments de Mistra, de la Macédoine et du Mont Athos, Paris, 1960.

că, în perioada în care apar marile Reforme ecleziastice, nu se mai putea vorbi nici de puritate conceptuală și nici măcar de tehnică canonizată. Preceptele Erminiilor au fost încălcate, ele rămânând să funcționeze numai în respectarea iconografiei, deci ca ordine precisă imprimată reprezentării unor scene sau în cadrul unor scene.

Dacă normele Stoglavului din 1551 indicau cu claritate necesitatea conservării programului iconografic: „preoții să vegheze, fiecare în dioceza lui, cu grijă și atenție neobosită, ca bunii (...) pictori și elevii lor să reproducă vechile modele și să se abțină de la orice fel de fantezie”, au fost menținute în toată lumea ortodoxă secole de-a rândul, în intervalul de timp scurs la noi între anii 1860–1885, prin toate legiuirile promulgate, s-a creat posibilitatea amestecului în problemele bisericești a unor nerecunoscători ai tradiției iconografice și implicit ai planimetriei simbolice destul de complicată și absconsă, anulându-se aproape în totalitate sfânta dispoziție adoptată de Conciliul moscovit al așa-zisilor „celor 100 de capete”. Pictorii și arhitecții au răspuns în primul rând gustului noii societăți laicizate ce și-a manifestat din ce în ce mai mult interesul și respectul pentru formele venite din lumea culturală și spirituală aparținătoare Occidentului. Contactul direct cu Apusul, a dat naștere la două curente în arta constructivă a secolului al XIX-lea românesc. Pe de o parte cel bizantin, tradițional cu caracter autohton, cultivat de meșterii de la sate, dublați de preoți, călugări și de țărani credincioși, pe de altă parte cel îmbrățișat de artiștii veniți dintr-un spațiu cultural în care fantezia aristocratică și influențele „Academiilor” s-au convertit într-o reprezentare globală neconformistă și mai puțin ortodoxă. Involuând de la o simbolistică complexă spre forme noi, desprinse de protectoratul concepției bizantine – eminate de interior – arhitectura ecleziastică își va anexa unele elemente cu un caracter cam livresc și cu un substrat teologic abstract, subordonat însă ideii de Întrupare.

În acest context, teza lui G. M. Cantacuzino se impune, deoarece trasează ideea directoare: „...arta bisericească fie arhitectura, fie pictura n-au fost victimele unei invazii, dar a unei prăbușiri interne. Ortodoxismul trecând la începutul veacului al XIX-lea printr-o grea criză și încetând a fi un focar de cultură, a lăsat câmpul liber altor experiențe. Decăderea vieții mănăstirești, înstrăinarea acestei vieți, egoismul Bisericii răsăritene din Constantinopol și Grecia etc., etc. au dus la acțiunile prințului Cuza și a lui Kogălniceanu și totodată au consacrat un faliment moral. Vremurile potrivnice unei civilizații clericale și religioase au laicizat viața noastră. Vechea societate patriarhală, sub impulsul vremurilor, se transformă gonind după năluca progresului. În aceste condițiuni, nu un grup de pictori străini a asasinat vechea artă bisericească, dar vremurile i-au zădărnicit ființa”.

În condițiile în care spiritul societății noastre este laicizat de cel puțin 150 de ani, e greu să judeci și să stabilești cum trebuiesc zidite astăzi edificiile de cult, pentru ca ele să capete rolul de simbol sau semn al Întrupării. Întoarcerea înspre trecut este dificilă, aproape imposibilă, deoarece transferul tiparului mentalitar al secolului XX asupra unui model creat în urmă cu mai bine de cincisprezece secole, nu este deloc ușor. Apoi nu putem gândi un spațiu sacru privind numai înspre trecut, fără a fi noi înșine niște inițiați în sensul mistic al conceptului: „...nu-ți înfăptui lucrarea neîngrijit și la nimereală; ci numai cu frica lui Dumnezeu și cucernicie, cum se cuvine unei lucrări sfinte”, invită să reflectăm Vasile cel Mare (în cele 30 de capitole despre Sfântul Duh către Amfilohie).

Echilibrul sufletec, integritatea morală, simțul măsurii, puritatea stilului, tărebuie să fie pentru arhitectul creator al unei forme în care modelul e chiar corpul lui Dumnezeu, legi mai presus de orice canoane rigide, create sau (re)create de noi. Nu suficient însă, ca o operă sacră să fie numai produsul unei sensibilități în contact cu o realitate anumită. Arhitectul, ca și pictorul creator al formelor sfinte, trebuie să devină discipli-

nat, să se comporte conform unor prescripțiuni, profesionalismul lui constând în cunoașterea formulei ortodoxe prin aderarea la dogmele și reprezentările religiei. În plus, să aibe o conștiință a spațiului despre care lumea nu vrea să știe nimic, și are poate dreptate. Evul Mediu a creat Erminiile, manuale care au canonizat și au îndiguit torentul de fantezie atât de vătămător pentru alcătuirile îngăduite. Care sunt astăzi formele permise de un comanditar care nu este altul decât instituția de tip sacru? Ele nu există. Bisericii în comunicare cu intelectuali implicați în zona credinței îi revine responsabilitatea ca înainte de a purcede la crearea unui corpus de legi – foarte necesar – menit să ocrotească și să dirijeze compozițiile spațiale nou alcătuite, să aibe cunoștințe despre aderența la credință a creatorului însăși, deoarece credința semnifică, în primul rând, o faptă morală. Iar o operă este mai bună, cu cât între comanditar și artist se stabilește o consonanță mai mare, profesioniștii altarului ocupându-se de frumosul unei teme de origine sacră, artistul de finalitatea ei, care este „Binele” omului în sensul conceptului moral.

Pentru ca arhitectul să poată realiza însă acea proiecție de dincolo de real, el trebuie să ajungă să trăiască prezentul ca pe trecut pentru ca trecutul să pară a fi ancorat în prezent. Acest conflict intermentalitar devine rezolvabil de îndată ce pelerinajul în timp ajunge confundabil.

SUMMARY

Secularization, or the Impossible Return – A Theoretical Discourse Concerning an Imposed Theme for Bucharest: the Nation's Cathedral

The liturgy signifies more than a simple emotional or esthetical frame, or the main aspect of the ceremony in eucharisty. The liturgy is the Church itself as a collective thanksgiving. Byzantium has thought it as a great icon in three hypostases; where the sacred space and images were adjusted to fit the ritual practiced by the orthodox Christians perfectly integrating, thus, in the Orthodox mystagogy. In a more secular sense, this means that the pictorial image that should evoke the face of the embodied Logos, was conceived according to the plan of the church and to the Orthodox liturgy. The problem of the liturgy is more than a problem of taste, it is a theme that requires the greatest care from the part of the Church which held a considerable part in the transition of post byzantine forms to new ones, showing that the modern – not the contemporaries – had lost their link with tradition. The fact was due mainly to some serious mutations in the structure and mentalities of the society, since Alexandru Iona Cuza's reign. The „renewals” promoted by Cuza have had, as an immediate consequence, the conversion of the religious spirit. In fact, Cuza's laws have generated a scission between creation and the Creator, between culture and ritual, between truth and the Christian morals.